

Možnosti harmonizace rodinných a pracovních povinností aneb rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek v České republice

Barbora Matějková

Anotace

Příspěvek nabízí podrobnou analýzu situace rodičů s dětmi, kteří celodenně a řádně pečují (či v minulosti pečovali) minimálně o jedno dítě ve věku 1 - 4 (resp. 7) let. Cílem příspěvku je položit důraz jak na možnost rodičů využívat zákonně vymezenou rodičovskou dovolenou do 3 let věku dítěte, tak i na možnost čerpat rodičovský příspěvek v průběhu období celodenní péče o dítě. Hlavní pozornost v příspěvku byla zaměřena na rozbor situace mužů i žen a na okolnosti, které jejich péči o dítě v závislosti na pohlaví provázejí. V další části jsou rovněž popsány podmínky pro umístění dítěte do předškolního zařízení v průběhu pobírání rodičovského příspěvku a dostupnost služeb mateřských škol. Příspěvek vychází jednak z tvrdých statistických dat o příjemcích dávek Státní sociální podpory ze zdroje MPSV v roce 2005 a jednak z měkkých dat získaných v rámci dotazníkového šetření „Harmonizace rodiny a zaměstnání“, který realizoval VÚPSV v lednu 2005 na území celé České republiky. Součástí příspěvku tvoří i zmínka o opatřeních pro lepší slučitelnost rodiny a zaměstnání, která se „stát“ zavazuje vytvářet v rámci aktuálně připravované koncepce české rodinné politiky.

Klíčová slova: Péče o děti, rodičovská dovolená, rodičovský příspěvek, rozložení rolí v rodině, předškolní zařízení pro děti, harmonizace rodiny a zaměstnání, koncepce rodinné politiky.

1. Úvod

V důsledku rapidního poklesu plodnosti žen v České republice na jednu z nejnižších úrovní v Evropě (1,18 v roce 2003) je potřeba formulovat aktivní rodinnou politiku v České republice nanejvýš aktuální. Zde doposud nebyla explicitně sestavena jak **definice** rodinné politiky, tak ani její **koncepce**. Podpora rodiny s dětmi se omezuje zejména na redukci chudoby, přičemž oblast slučitelnosti rodiny a zaměstnání se považuje spíše za součást politiky sociální, příp. politiky daňové či zaměstnanosti nebo politiky rovných příležitostí mužů a žen.

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

V koncepci činnosti Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV) na období let 2004 - 2006 se její tvůrci zavázali do konce roku 2005 vypracovat **koncepci rodinné politiky**, která by měla vyústit v proces legislativních změn. Koncepce bude předcházet sestavení **národního programu podpory rodin s dětmi**. „MPSV považuje za nezbytné navrhnout přijetí takových opatření, která povedou k **posílení pozice rodiny v současné společnosti** a která přivedou především mladou generaci k příznivějšímu demografickému chování“ (MPSV, 2003). Podkladem pro koncepci se má stát dokument **Národní zpráva o rodině**, na jejímž sestavení se podílelo Oddělení rodinné politiky MPSV ve spolupráci s VÚPSV a která byla schválena vládou ČR v září 2004.¹ Celá zpráva i její zkrácená verze jsou k dispozici na webových stránkách MPSV². Návrh **koncepce státní rodinné politiky**, jenž bude vycházet právě ze zjištění shrnutých v národní zprávě, by měl být předložen vládě ČR ke schválení do konce **srpna 2005**.

2. Rodičovská dovolená a její legislativní vymezení

Jelikož je **rodičovská dovolená** jedním z nejdůležitějších nástrojů slučitelnosti práce a rodiny, bude jí v tomto příspěvku věnována klíčová pozornost. Rodič má v Česku nárok nastoupit na **rodičovskou dovolenou do 3 let věku dítěte**, v průběhu níž je mu garantováno **držení pracovního místa v zaměstnání** (nikoliv již však původní pracovní zařazení jako je tomu po návrtu z mateřské dovolené).

V právním pojetí dovolené spojené s péčí a výchovou dětí došlo v ČR ve srovnání s 90. léty k významné změně v tom smyslu, že na **rodičovskou dovolenou do 3 let věku dítěte** může nastoupit od roku 2001 **i muž**. V období let 1990 – 2000 muži bez ohledu na svůj rodinný stav sice měli nárok na pobírání rodičovského příspěvku, ale pokud byli zaměstnáni, doma s dítětem buď zůstat nemohli (zaměstnavatel nebyl povinen je uvolnit ze zaměstnání), nebo museli dobrovolně rozvázat pracovní poměr (Maříková, Radimská, 2003).

Pokud se rodič **nevrátí po uplynutí zákonného nároku na čerpání rodičovské dovolené** do zaměstnání z důvodu delší celodenní péče o dítě do 4 let věku, **čelí často těžkostem** v zaměstnání (nedohodl-li se ze zaměstnavatelem jinak). Rodiči a tím pádem téměř vždy ženy) hrozí jak propuštění pro neplnění pracovních povinností, tak později, při návratu do zaměstnání, propuštění pro nadbytečnost. Mnohé z těchto žen se po neúspěšných pokusech najít si nové zaměstnání stávají nezaměstnané (ženy, jejichž nezaměstnanost vznikla v

¹ Při sestavování **Národní zprávy o rodině** se jeho tvůrci inspirovali zahraničními zkušenostmi v podobných projektech, zejména z Německa a Rakouska. Česká Zpráva o rodině je na rozdíl od zahraničí dokumentem vytvořeným namísto několika let za několik měsíců, obsahuje však až 226 stran.

² Národní zpráva o rodině je k dispozici na www.mpsv.cz, oblast Rodina, položka Národní zpráva o rodině.

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

důsledku rodičovské dovolené tvoří 11 % všech nezaměstnaných žen v roce 2004, ČSÚ, 2005).

Atypickým prvkem atributu rodičovské dovolené v České republice je fakt, že **období nároku na čerpání rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku se navzájem liší**. Rodič může čerpat rodičovský příspěvek až **do 4 let věku** dítěte (nebo 7 let, je-li dítě dlouhodobě zdravotně postižené) za předpokladu, že celodenně, osobně a řádně o toto dítě pečuje³. Rodičovský příspěvek je vyplácen ze systému Státní sociální podpory (SSP) vždy pouze jednomu z rodičů (a to i v případě, že by na rodičovské dovolené byli oba rodiče). Výše rodičovského příspěvku je však neúměrně nízká, dosahuje pouze poloviny minimální mzdy (3 635 Kč z 7 185 Kč v roce 2005) a v žádném případě nenahrazuje pečujícímu rodiči příjem z výdělečné činnosti.⁴

Při poskytování rodičovského příspěvku se v rámci usnadnění slučitelnosti rodiny a zaměstnání počínaje 1.1.2004 **upustilo od testování výše příjvídělku pečující osoby**. Pokud rodič po dobu své výdělečné činnosti zajistí péči o dítě jinou zletilou osobou, nepovažuje se jeho výdělečná činnost za překážku v nároku na příspěvek. V původní úpravě do roku 2003 nemohl příjem z výdělečné činnosti přesahovat limit 3.480 Kč měsíčně.⁵

Podle současně platné úpravy není **podmínka** osobní celodenní péče o dítě splněna, **je-li dítě umístěno v jeslích, mateřské škole** nebo obdobném zařízení (dotovaném z veřejných zdrojů) **na více než 5 kalendářních dnů v měsíci** (kromě případů závažných zdravotních problémů dítěte či rodiče). **Od 1.1.2006** bude rodič pobírající rodičovský příspěvek moci umístit své **dítě starší 3 let** do mateřské školy (nebo obdobného zařízení) **na 4 hodiny denně, aniž by ztratil nárok** na tuto dávku.

Vysvětlení pojmu: V další částech tohoto příspěvku bude pojmu „**rodičovská dovolená**“ použito nikoliv pouze v kontextu zákonného nároku na 3 roky držení pracovního místa v zaměstnání, ale spíše ve smyslu doby, v průběhu níž rodič celodenně a řádně pečuje o dítě před svým opětovným návratem do zaměstnání/ k podnikání do dosažení věku dítěte 4 let

³ Od 1.5.2004 byl přídavek zvýšen na úroveň 1,54 násobku částky životního minima na výživu a ostatní základní osobní potřeby rodiče a dosahoval výše 3.573 Kč měsíčně. Pokud byl rodičem nezaopatřené dítě (student), rodiči náležel příspěvek ve výši 3.773 Kč. Od 1.1.2005 (z důvodu zvýšení částek životního minima) činí výše rodičovského příspěvku 3635 Kč, resp. 3835 Kč.

⁴ Zajímavé se jeví **úvahy o příští možné podobě rodičovského příspěvku**. Podle návrhu Odboru rodinné politiky a sociální práce na MPSV (který ještě však nebyl plně projednán) by do budoucna měly existovat **dvě varianty** nároku na rodičovský příspěvek: varianta pobírání dávky v průběhu kratší doby (např. do 2 let věku dítěte) na výrazněji vyšší úrovni, nebo varianta pobírání příspěvku po delší dobu (např. do 4 let věku dítěte jako v současnosti) na stávající úrovni měsíční dávky.

⁵ Možnost si privydlávat využívalo oficiálně v roce 2003 pouze 6 % příjemců rodičovského příspěvku (z toho 58 % bylo zaměstnanců a 42 % tvořily OSVČ, dtb. SSP - MPSV 2004).

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

(příp. 7 let pokud se jedná o dítě se zdravotním postižením nebo se těžkým zdravotním postižením) bez ohledu na fakt, zda rodič pobírá rodičovský příspěvek.

3. „Rodičovská dovolená“ podle databáze Státní sociální podpory

Zatímco v roce 2001 bylo průměrně **mezi příjemci rodičovského příspěvku 0,8 % mužů**, v roce 2004 jich bylo již **1,13 %**. Meziroční nárůst počtu příjemců dávky byl v letech 2001 - 2004 (i v důsledku poklesu počtu narozených dětí) mezi ženami záporný, mezi muži byl však naopak stoupající. V roce 2004 se sice (ve srovnání s rokem 2003) zvedl počet příjemců příspěvků mezi ženami o 5 %, mezi muži byl však zaznamenán meziroční nárůst dokonce o 30 %.⁶

Tab. 1: **Příjemci rodičovského příspěvku podle pohlaví v letech 2001 – 2004** (roční průměry měsíčních statistik o příjemcích dávek vyplácených za běžný a jiný měsíc v daném kalendářním roce)

období	počet vyplacených dávek - ženám		počet vyplacených dávek - mužům		celkem (muži a ženy)		% podíl mužů
		mezir. změna		mezir. změna		mezir. změna	
2001	263 861		2 129		265 990		0,80%
2002	261 930	-0,73%	2 295	7,80%	264 225	-0,66%	0,87%
2003	259 033	-1,11%	2 412	5,10%	261 445	-1,05%	0,92%
2004	272 882	5,35%	3 126	29,60%	276 008	5,57%	1,13%

Zdroj: Databáze SSP, MPSV 2005.

Podle údajů o **příjemcích rodičovského příspěvku** za rok 2004 byly z databáze SSP (MPSV 2005) zjištěny následující závěry:

- **Muži** pobírající rodičovský příspěvek jsou nejčastěji (50 % z nich) **ve věku 30 – 40 let** (mužů ve věku 26 – 30 let bylo 19 % a ve věku 40 – 50 let 15 %) **a ženy** nejčastěji **ve věku 26 – 40 let** (39 %, zatímco ve věku 18 - 26 let jen 21 %). V důsledku odkládání porodů do vyššího věku byl poprvé v roce 2004 podíl žen na rodičovské dovolené ve věku 30 - 40 let vyšší než ve věku 26 – 30 let).
- **Nezaopatření** příjemci příspěvku (z nichž 92 % studuje ve věku 18 – 26 let) **jsou vesměs ženy**, nezaopatření muži tvoří jen 0,74 % všech nezaopatřených příjemců. Tzv. „nezaopatření muži“ tvoří 0,28 % všech celodenně pečujících mužů a „nezaopatřené ženy“ tvoří 0,36 % všech pečujících žen).

⁶ Zvýšení je pravděpodobně způsobeno jak vyšším počtem narozených dětí ve srovnání s rokem 2003, tak zvýšením měsíční částky rodičovského příspěvku o cca 1000 Kč od května 2004.

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

- Mezi rodiči, kteří pobírají rodičovský příspěvek a zároveň **umísťují dítě do předškolního zařízení na 1 - 5 dnů v měsíci**, je nejvíce rodičů, kteří do mateřské školy umísťují své tříleté dítě (60 % mužů a až 76 % žen), dále dvouleté dítě (18 % mužů a 15 % žen) nebo čtyřleté dítě (11 % mužů a pouze 7 % žen).
- **Muži pečují celkově nejčastěji o dvouleté dítě** (30 % mužů), o jednoleté a tříleté (po 25 % mužů). **Ženy pečují nejčastěji o jednoleté dítě** (31 % žen), dvouleté dítě (28 % žen) a o dítě mladší jednoho roku (20 % žen).
- **Zastoupení mužů** mezi rodiči, kteří **pečují o dítě starší 2 let** je obecně **vyšší** než zastoupení mužů mezi příjemci příspěvků celkem (1,13 %). Muži pečující o pětileté dítě tvoří dokonce 11 % všech pečujících rodičů o dítě tohoto věku (muži pečující o čtyřleté dítě tvoří 2,5 % a o šestileté dítě 8 % pečujících rodičů, jež jsou příjemci příspěvku).
- Zatímco muži pečující o dítě se zdravotním postižením nebo s těžkým zdravotním postižením (ZP či TZP) tvoří 4 % všech pečujících mužů, ženy pečující o dítě se ZP nebo ZTP tvoří pouze 0,4 % všech pečujících žen. Celkově je mezi rodiči, kteří **pečují o dítě se zdravotním postižením až 11 % mužů**.
- Pokud o dítě starší 3 let pečuje otec, jedná se častěji o dítě se ZP či TZP než když o něj pečuje matka. Mezi otci, kteří **pečují o tříleté dítě** je 40 % těch, kteří pečují o dítě se ZP, zatímco mezi matkami, které pečují o dítě tohoto věku je jich jen 5 %. Z uvedeného plyne, že **je-li dítě zdravé, ženy mají mnohem větší tendenci čerpat čtvrtý rok** rodičovský příspěvek (i po skončení zákonné rodičovské dovolené) než muži.
- Nejvyšší podíl **mužů mezi** všemi příjemci rodičovského příspěvku je **v krajích** Karlovarském (1,5 %), Ústeckém (1,4 %) a Moravskoslezském (1,4 %). Jedná se zřetelně o **regiony s vysokou nezaměstnaností**. Nejnižší podíl celodenně pečujících mužů je v Jihočeském, Plzeňském a Jihomoravském kraji (tedy regionech s nejnižší mírou nezaměstnanosti hned po Praze). Pořadí **podle míry nezaměstnanosti mužů** bylo podle průměru za rok 2004 následující: Ústecký (13,9 %), Moravskoslezský (11,9 %), Olomoucký (9,6 %) a Karlovarský (8,9 %).

Ačkoliv je míra nezaměstnanosti mužů v Praze (3,4 %⁷) nejnižší v celé ČR, podíl mužů pečujících o dítě na RD je relativně vyšší – dosahuje průměru za ČR (1,2 %).⁸

⁷ Zdroj: ČSÚ, 2005. [http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/DB0029010B/\\$File/t5071_m2.xls](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/DB0029010B/$File/t5071_m2.xls).

4. „Rodičovská dovolená“ podle výzkumu Harmonizace rodiny a zaměstnání 2005

Při analýze rodičů na rodičovské dovolené vycházím dále z výsledků dotazníkového šetření „*Harmonizace rodiny a zaměstnání*“, jež realizoval VÚPSV v lednu 2005 (*HRZ05*). Výzkum sledoval situaci rodičů dětí v předškolním a školním věku na území České republiky. Soubor čítá 1219 respondentů s dětmi ve věku 1 – 10 let.⁹

4.1 Analýza situace mužů

Podle odpovědí respondentů na otázku, zda **muž přerušil** někdy (v minulosti) **zaměstnání/podnikání** alespoň po dobu 1 měsíce **z důvodu celodenní péče o dítě** (dětí) do 4 (v případě dítěte ZP do 7) let věku vyplývá, že pouze přes **2 % mužů** přerušila práci a **pobírala rodičovský příspěvek** a pouze necelá 2 % mužů přerušila pracovní činnost, avšak příspěvek nepobírala.

Mezi muži, kteří někdy celodenně pečovali o dítě a **pobírali příspěvek**, dosáhla **průměrná doba péče o dítě 21 měsíců**, zatímco mezi těmi, kteří **příspěvek nepobírali**, trvala v průměru **4 měsíce**. Na základě uvedeného zjištění je nutné konstatovat, že **data** o pečujících mužích pobírajících rodičovský příspěvek, jež jsou uvedena v tabulce 1 (z databáze SSP) a dále zanalyzována, nepopisují situaci všech pečujících mužů v České republice a tudíž **nejsoú absolutní**. Počty mužů, kteří celodenně pečovali o děti v kratším časovém horizontu a při péči příspěvek nepobírali (třeba i z důvodu, že pečovali o dítě střídavě se ženou), se může blížit počtu mužů, kteří rodičovský příspěvek při péči čerpali (ve zkoumaném souboru HRaZ tvořili 43 % všech celodenně pečujících otců; ve statistikách SSP však nejsou zachyceni).

Mezi muži, kteří byli příjemci rodičovského příspěvku lze sledovat tendenci **zkracování období celodenní péče o dítě s rostoucím dosaženým vzděláním**: zatímco se základním vzděláním pečoval muž průměrně 26 měsíců, středoškolák 22 měsíců a vysokoškolák pouze 14 měsíců. Tento fakt nelze opět statisticky dokázat, jelikož byla velikost

⁸ Za pozornost stojí rovněž následující zjištění. V krajích, kde je podíl mužů celodenně pečujících o dítě s ZP nebo TZP vůči všem pečujícím o dítě s postižením vyšší než průměr za ČR, se jedná o oblasti s obecně nízkou nezaměstnaností. Ve Zlínském kraji je takto pečujících mužů (mezi pečujícími rodiči o postižené dítě) až 34 %, v Jihočeském a na Vysočině po 22 %. Nabízí se tedy teorie, že v krajích s vysokou nezaměstnaností je domácí péče o dítě pro muže spíše řešením vlastního špatného postavení na trhu práce, nikoliv vzniklé speciální potřeby pečovat o dítě s postižením. I nadále se tedy jeví, že za hlavní důvod celodenní péče muže o dítě je považována nezaměstnanost muže nebo hůře placená práce v porovnání se ženou.

⁹ Soubor čítal konkrétně 14 % žen (a mužů) s dětmi do 3 let, 23 % rodičů s dětmi ve věku do 3 - 6 let, 37 % ve věku 6 - 8 let a 26 % s dětmi navštěvujícími ZŠ ve věku 8 - 10 let. V souboru bylo mezi respondenty zastoupeno 72 % žen a 28 % mužů.

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

souboru menší 25. Na fakt, zda se muž v principu podílel na celodenní péči o dítě nemá obecně vzdělání muže ani jeho partnerky vliv.¹⁰

4.2 Analýza situace žen

Celodenní péče o malé dítě je nadále (a pravděpodobně i vždy zůstane) **výrazněji záležitostí žen**. Mnoho žen se sice potýká po návratu do zaměstnání s komplikacemi a jistým (byť skrytým) způsobem znevýhodnění na trhu práce kvůli péči o děti v předškolním věku (v důsledku návratu do zaměstnání až po uplynutí 3leté zákonné rodičovské dovolené nebo kvůli časté nemocnosti dětí), roli matky-pečovatelky by však **s mužem neměnily**.

Z výzkumu *HRZ05* rovněž vyplývá, že **kdyby muž projevil zájem zůstat doma a celodenně pečovat o dítě** formou rodičovské dovolené, **souhlasila by s tím** pouze necelá **čtvrtina** všech žen s dětmi do 10 let. Rozhodné „ne“ vyjádřilo 28 % dotázaných žen, zatímco rozhodné „ano“ pouze 8 % (příčemž 11 % žen neví, jak by se zachovalo). Reakce matky na zájem partnera pečovat o dítě souvisí výrazně také s jejím dosaženým vzděláním. Rodičovskou dovolenou by bylo partnerovi ochotno přenechat (mezi ženami s jasným názorem) celkově 45 % vysokošolaček, ačkoliv pouze 25 % matek s nižším vzděláním (rozhodné „ne“ by partnerovu návrhu řeklo jen 19 % vysokošolaček, ačkoliv dokonce 35 % matek s nižším dosaženým vzděláním).

Celkově ve zkoumaném souboru byla rodičovská dovolená čerpána výhradně ženami až v 96 % rodin s dětmi. **Nečerpání rodičovské dovolené ze strany muže** si $\frac{3}{4}$ rodičů zvolily nejčastěji **z finančních důvodů** (vyššího příjmu muže, viz tab.2). 71 % rodičů usuzuje, že rodičovská **dovolená je celkově vhodnější pro ženy**. Tento názor sdílí dokonce 80 % rodičů se základním vzděláním, ačkoliv jen 54 % vysokoškoláků. Třetina rodičů se dokonce domnívá, že **podle otce by to negativně ovlivnilo jeho pracovní kariéru**. Čtvrtina rodičů považuje za důvod nečerpání rodičovské dovolené otcem fakt, že **matka nepracovala**. S tímto tvrzením se však shodují opět nejčastěji respondenti se základním vzděláním (třetina z nich). Názor, že důvodem nečerpání rodičovské dovolené otcem je **nesouhlas matky**, sdílí 23 % rodičů, konkrétně však více žen než mužů (25 % žen ve srovnání s 19 % mužů).

¹⁰ Uvedené úvahy o pečujících mužích se týkaly případů celodenní péče v minulosti.. Mezi muži, kteří jsou aktuálně na rodičovské dovolené (N=6) si při pobírání rodičovského příspěvku občas přivydělává pouze 1 muž. 5 mužů je na rodičovské dovolené ve věku dítěte nižším 3 let, 1 muž pečuje o dítě ve věku vyšším 3 let a pobírá rodičovský příspěvek. Těchto 6 mužů tvoří 1,18 % všech rodičů, kteří pobírají rodičovský příspěvek (do věku dítěte 4 let).

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

Tab.2: **Hlavní (nejdůležitější) důvody rozhodnutí muže nezůstat na rodičovské dovolené (v pořadí důležitosti celkem) podle vzdělání respondenta, v %**

typ události podle důležitosti	základní		středoškolské		vysokoškolské		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Z finančních důvodů by to bylo méně výhodné, než když je doma s dítětem matka.	275	77,2	389	75,0	103	71,5	767	75,3
Rodičovská dovolená je vhodnější pro ženy.	282	79,9***	365	70,5	77	53,8***	724	71,4
Podle otce by to negativně ovlivnilo jeho pracovní kariéru.	104	29,8	168	32,6	52	36,6	324	32,2
Matka dítěte nepracovala.	110	31,8***	103	20,1**	28	19,6	241	24,1
Matka dítěte s tím nesouhlasila.	86	24,7	109	21,4	37	26,2	232	23,2
Matka si myslela, že by otec péči o dítě a domácnost nezvládal.	82	23,6*	93	18,2	25	17,6	200	20,0
Otec si myslel, že by péči o dítě/ děti a domácnost nezvládal.	69	19,7	82	15,9	19	13,4	170	16,9
Nevěděli jsme, že máme takovou možnost.	16	4,6	20	3,9	5	3,5	41	4,1

*Rozdíl v zastoupení respondentů s názorem na to, co bylo příčinou nenastoupení otce na rodičovskou dovolenou u respondentů se základním, středoškolským a vysokoškolským vzděláním je statisticky významný na hladině *0,05, **0,01 a ***0,001. Zdroj: HRZ05.*

Fakt, že **matka** měla za to, že **otec** by **péči o dítě nezvládal**, považuje za důvod rozhodnutí pětina respondentů (opět spíše respondenti se základním vzděláním, 24 %). Pro důvod, že **otec** měl za to, že by **péči nezvládal**, se rozhodlo méně respondentů než v případě „matek“. Otcové by údajně péči nezvládli v 17 % rodin. Celkem ve 4 % rodin se muž rozhodl nečerpat rodičovskou dovolenou, jelikož o této možnosti tato rodina vůbec nevěděla.

Partneři pečují o dítě ve věku do 4 (příp. 7) let **společně nebo se při péči o dítě střídají** pouze v 3 % rodin. **Ženy** nejen **čerpají rodičovskou dovolenou mnohem častěji než muži**, ale **také** v průběhu téměř dvojnásobně dlouhého období: **průměrná délka celodenní péče ženy** o dítě byla **u ukončených období domácí péče** 43 měsíců, zatímco u mužů pouze 21 měsíců. Mezi ženami, které nastoupily po mateřské/rodičovské dovolené již zpátky do zaměstnání, byla **průměrná délka domácí péče o 1. dítě v pořadí 3,7 roku** (resp. 44 měsíců). **Průměrná délka období péče ženy o 1. dítě se s úrovní dosaženého vzdělání ženy zkracovala**. Zatímco matky se základním vzděláním strávily doma s dítětem/děťmi (bez ohledu na počet potomků) průměrně 3,9 roku, středoškolačky pečovaly 3,6 roku a vysokoškolačky jen 3,4 roku. Pokud matky pečovaly pouze o jedináčka, péče trvala v průměru 3,9 let ženám se základním vzděláním, 3,2 let středoškolačkám a pouze 3,1 let ženám s vysokoškolským vzděláním. Průměrná délka domácí péče o **2. dítě v pořadí** byla **3,4 roku**, resp. 41 měsíců (opět nejkratší dobu 2,9 let pečovaly vysokoškolačky).

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

V průběhu celodenní péče o dítě do 4 (resp. 7) let věku **94 % žen pobírá rodičovský příspěvek**. Příspěvek nepobírá 5 % žen, 1 % procento žen jej pobírá s přestávkami z důvodu omezení limitem příjmu (do 31.12.2003).

Pokud byly ženy **v současnosti** tzn. v době výzkumu doma s dítětem, pečovaly o dítě buď samy, spolu s partnerem (střídal se ve 3 % případů) anebo jim s péčí vypomáhali prarodiče (7 % případů). Jiné osoby, např. chůvy se vyskytly pouze v 0,5 % rodin. V průběhu **rodičovské dovolené se plně věnuje péči o dítě 85 % matek** bez toho, že by zároveň vykonávaly výdělečnou činnost. Výjimkou jsou pouze matky s vysokoškolským vzděláním, které „nepracují“ v 75 % případech pobytu na rodičovské dovolené. Příležitostnými výdělky si v průběhu rodičovské dovolené zlepšuje finanční situaci 8 % matek. Samostatně podniká nebo pracuje na plný úvazek pouze 2 % matek.

Při celodenní péči o dítě je nejčastější formou zlepšování finanční situace rodiny **práce ženy na částečný úvazek**. Ačkoliv se jí věnuje celkově jen 5 % žen na rodičovské dovolené, **podíl žen s vysokoškolským vzděláním je mnohem vyšší**. Zatímco na částečný úvazek pracovala v průběhu rodičovské dovolené jen 3 % žen ze základním a středoškolským vzděláním, bylo to dokonce 19 % žen vysokoškolaček. **Průměrný počet hodin** strávených výdělečnou činností při celodenní péči o dítě je **12 hodin** (tj. 1,5 dne) **týdně**. Tyto ženy, které při péči o dítě zároveň pracují, dochází na pracoviště mimo domov až ve 3/4 případů (mezi ženami se základním vzděláním pracují všechny ženy mimo domov). Možnosti práce z domova mohou tedy využívat spíše ženy s vyšší odbornou kvalifikací, se zkušeností práce s počítači, nebo ty, jimž zaměstnavatel umožňuje flexibilní pracovní dobu či práci z domova apod.. Práce v domácím prostředí je tudíž logicky využívána pouze ženami s vyšším vzděláním.

Výsledky výzkumu rovněž nabízí **srovnání výstupů o výdělečné činnosti** matek, které jsou **v současnosti** na rodičovské dovolené a které dovolenou již **ukončily**. **V minulosti plnou celodenní péči o dítě** bez vedlejší výdělečné činnosti deklarovalo **méně matek než v současnosti** (75 % ve srovnání s 85 %), byť jsou k tomu v současnosti jednodušší podmínky. **Samostatné podnikání a práce na plný úvazek byla v minulosti** tudíž mnohem **rozšířenější** (pravděpodobně i z důvodu nižšího příspěvku přibližně o 1000 Kč před 1.5.2004). Samostatné podnikání bylo doménou 3 % matek, práce na plný úvazek až 6 % (ve srovnání s 2 % současných matek na rodičovské dovolené). **Práce na částečný úvazek** byla v minulosti rozšířena mezi 6 % matek což fakticky odpovídá i současné situaci (příležitostnými výdělky si finančně vypomáhal rovněž fakticky shodný podíl pečujících

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

matek 9 % ve srovnání s 8 %). U ukončených rodičovských dovolených však již neexistuje závislost mezi vzděláním ženy a její výdělečnou činností v průběhu péče o dítě.

Jak obecně vnímají rodiče „nově vzniklou“ **možnost si při pobírání rodičovského příspěvku přivydělávat**? Na otázku, zda je respondentovi známo zrušení limitu výše měsíčního výdělku při zachování nároku na rodičovský příspěvek, které vstoupilo v platnost od 1.1.2004, reagovali rodiče následovně: 83 % dotázaných změnu registruje, 14 % o ní neví (zbylá 3 % dokonce nevěděla, že takovýto limit v minulosti platil). Je však zajímavé, že se odpovědi respondentů neliší podle jejich úrovně dosaženého vzdělání.

5. Souvislosti rodičovské dovolené a předškolních zařízení pro děti

Jednou z **podmínek nároku** na rodičovský příspěvek je i **maximální doba pobytu dítěte v jeslích, mateřské škole** či obdobném zařízení pro děti na 5 kalendářních dnů v měsíci. Jak pečující matky tuto možnost využívají? V plném rozsahu možnost **využívá 16 % matek**, občas 3 % matek, které celodenně pečují o dítě. Až téměř $\frac{3}{4}$ matek však o pobyt dítěte v zařízení nejeví zájem. Pro 3 % dětí není školka v místě bydliště dostupná, pro 5 % nebyl již ve školce dostatek míst a děti byly tudíž zamítnuty. Zájem o umístění dítěte ve školce na 5 dnů v měsíci souvisí významně s počtem dětí, o které matky pečovaly. Pokud rodič hlídá pouze jediné dítě, využívá školku na 5 dnů v měsíci pouze v 9 % případů domácí péče, se dvěma dětmi však již v 26 % případů. Podobně, o školku na 5 dnů v měsíci nemá zájem až 81 % matek jedináčeků, ačkoliv pouze 62 % těch, které pečují zároveň o 2 děti.

Návrh umístit dítě ve věku 3 - 4 let v mateřské škole na 4 hodiny denně bez ztráty nároku na rodičovský příspěvek (jenž vstoupí v platnost od ledna 2006) **považuje** obecně **většina** rodin s dětmi **za potřebnou** (87 %). 60 % dotázaných žen se dokonce vyjádřilo, že by takovouto možnost využilo každodenně. Z nich by v průběhu 4 hod. pobytu dítě ve školce¹¹ začaly 2/3 pracovat, 58 % by rozšířilo vlastní pracovní aktivitu, 41 % by se v té době více věnovalo ostatním dětem (názor sdílí jenom 22 % vysokoškolaček), 60 % by se více věnovalo domácnosti (vysokoškolaček jen 50 %), nebo 55 % by se věnovalo vlastním zájmům, aktivitám a odpočinku (3 % by ještě zvolila jinou aktivitu, např. samostudium, hledání zaměstnání, návštěvy u lékařů či vyřizování potřebného na úřadech apod.). Nejen podle respondentů výzkumů *HRZ05*, ale i podle expertního týmu OECD je v České republice potřebné pokládat důraz na zajištění **dostupnosti všeobecného vzdělávání dětí, jejichž matky jsou na rodičovské dovolené** (MŠMT, 2001).

¹¹ Ženy si mohly zvolit zároveň i více aktivit, které by vykonávaly v průběhu 4 hod. pobytu dítěte v zařízení.

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.

URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

Ve školním roce 2002/03¹² bylo v České republice funkčně provozovaných 5 552 **mateřských škol** pro děti ve věku od 3 let do nástupu do školy. Zařízení navštěvovalo 278 859 dětí, počty dětí v mateřské škole (dále MŠ) zahrnují však také děti mimo věkovou kategorii 3 - 5 let.¹³ Téměř všechny děti navštěvovaly ve školním roce 2002/03 mateřské školy s celodenní péčí (97,2 %), ostatní s polodenní (2,7 %) či internátní péčí (0,1 %; ÚIV, 2003). **Počet mateřských škol se v období 1990/91 až 2002/2003 snížil o 24 %.** Největší procento škol v současné době tvoří školky zřizované obcemi (98,6 %); soukromí a církevní zřizovatelé se v předškolním vzdělávání angažují pouze v zanedbatelné míře (1,4 % škol, ÚIV, 2003).

Docházka dětí do mateřské školy je **nepovinná**, její návštěvnost je však vysoká, především u pětiletých dětí. V rozmezí let 1993/94 a 2002/03 se podíly dětí, které navštěvují školky v určité věkové kategorii (na celkové populaci dětí vybrané věkové kategorie) zvýšily. Téměř celá populace 5-letých dětí navštěvuje školku, zatímco **méně než 80 % populace 3-letých**. Školky navštěvuje rovněž **čtvrtina populace dětí mladších 3 let**.

Otevírací hodiny mateřských škol jsou podle odpovědí respondentů výzkumu *HRZ05* většinou (v 67 % situacích respondentů) **od 6,00 hod. do 16 hod.** (často také od 6,45 do 17,00 hod.). **Děti** obvykle tráví **ve školce čas mezi 8,00 a 15,00 hod.**. Ačkoliv bývá mateřská škola otevřena 10 až 11 hodin denně, dítě v ní stráví nejčastěji 7 až 8 hodin denně. **Cenové zvýhodnění** pro děti (např. s nízkými příjmy či pro osamělé rodiče) poskytuje pouze 15 % mateřských škol (*HRZ05*, *VÚPSV* 2005).

Od **1.1.2005** mohou děti navštěvovat **poslední rok mateřské školy před nástupem povinné školní docházky bezplatně**. Rodiče, kteří mají děti v nižších ročnících školky však budou muset zaplatit naopak poplatky o něco vyšší (dosud platili kolem 200 - 250 Kč měsíčně, v budoucnu by se tzv. „školkovné“ mohlo vyšplhat až na 500 Kč.¹⁴ Podle nové úpravy zákona o výši poplatků za školku nerozhodují již zřizovatelé, ale sami ředitelé předškolních zařízení.¹⁵ Osvobození od úplaty jsou rodiče ve špatné finanční situaci (pobírající sociální příspěvek) nebo pečovatelé (pobírající dávky péstounské péče). Rodič, jehož dítě navštěvuje **mateřskou školu po dobu max. 5 dnů v měsíci** (z důvodu nároku na

¹² V roce 2003 bylo v České republice funkčně provozovaných také 60 jeslí, resp. zařízení předškolní péče o děti ve věku do 3 let. Zřizovateli jeslí byly v roce 2003 nejčastěji obce (95 %) a jiné právnické či fyzické osoby (5 %). Počet míst v jeslích k 31.12.2003 byl 1678, počet přijatých dětí 1912, což tvořilo pouze 1 % z populace jednoletých a dvouletých dětí v roce 2003 (ÚZIS, ČSÚ, 2003).

¹³ Např. v roce 2000/01 tvořily děti do 3 let 7 % dětí v MŠ, 3-letí 23 %, 4-letí 29 %, 5-letí 33 % a starší děti 9 % dětí v MŠ, ÚIV, 2003.

¹⁴ *Zdroj: Právo 12.1.2005.*

¹⁵ Poplatky za mateřské školy jsou nově stanoveny tak, aby nepřesáhly 50 % průměrných měsíčních neinvestičních výdajů na dítě (v minulosti to bylo ne více než 30 %).

rodičovský příspěvek) je **povinen zaplatit školkové minimálně v poloviční míře základní měsíční částky**.¹⁶

6. Závěr a navrhované změny v oblasti rodinné politiky s přihlédnutím ke slučitelnosti rodiny a zaměstnání

V rámci harmonizace rodiny a zaměstnání pracujících rodičů je na místě hledat nové nástroje rodinné politiky, jež by rodičům usnadnily celodenní péči o malé děti formou rodičovské dovolené. Možnost svobodné volby rodičů, zda zůstanou doma pečovat o dítě déle než vymezuje zákonná rodičovská dovolená (např. do věku dítěte 4 let), nebo zda jej umístí do zařízení předškolní péče již v nízkém věku (např. od 2 let), pokud si to přejí, by měla být zaručena. Ve společnosti je vhodné soustavně a dlouhodobě vytvářet **prorodinné klima** na základě prorodinných aktivit a mediálních kampaní, např. i formou oceňování organizací a podniků „příznivých“ rodině (jež nepřímo znamená oceňování důležitosti rodičovství pro společnost). Neméně důležitá je podpora partnerů v rovnoměrném rozdělení rodičovských rolí, příp. podpora otců v čerpání alespoň části rodičovské dovolené. Nástroje k usnadnění harmonizace rodinného a pracovního života by se měly stát nedílnou součástí připravovaného Návrhu koncepce státní rodinné politiky.

Literatura

- Dávky státní sociální podpory. Finanční podpora rodin. Rodina. Ministerstvo práce a sociálních věcí, poslední aktualizace 13.5.2005, <http://www.mpsv.cz>.
- Koncepce činnosti MPSV na období 2004-2006. Praha: MPSV, 2003.
- Matějková, B., Palonciová, J. *Rodina a zaměstnání. Podkladový materiál MPSV pro Národní zprávu o rodině*. Praha: VUFSV, 2004. s. 144 - 158.
- Maříková, H., Radimská, R. Podpora využívání rodičovské dovolené muži. Praha: SOÚ, AV ČR, 2003.
- Národní zpráva o stavu předškolní výchovy, vzdělávání a péče o děti předškolního věku v České republice (OCEC), MŠMT, 2001. In: Matějková, B., Palonciová, J. *Rodina a zaměstnání. Podkladový materiál MPSV pro Národní zprávu o rodině*. Praha: VUFSV, 2004.

¹⁶ Zdroj: Zákon o předškolním vzdělávání č. 14/2004 Sb..

Staženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.
URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

- Muži a ženy v číslech. ČSÚ, 2005. Praha: Český statistický úřad 2004.
<http://www.czso.cz>.

- Roční výkaz o činnosti zdravotnických zařízení 1990 - 2003. ÚZIS, 2004.
- Statistická ročenka České republiky, ČSÚ, 1995, 2000, 2003.
- Vývojová ročenka školství v České republice 1989/90 - 2002/03. ÚIV, 2003.
- Zákon o předškolním vzdělávání č. 14/2004 Sb..
- Zákoník práce č. 65/1965 Sb. s účinností od 1.3. 2004, (novelizace zákonem č. 46/2004 Sb.), www.mpsv.cz.

Datové soubory

- VÚPSV: Harmonizace rodiny a zaměstnání 2005 (HRZ05).
- MPSV: Databáze Státní sociální podpory 2005 (SSP).

Summary

The article offers the synthesized analysis of the situation of parents with children, who full-time and regularly care for at least one child aged 1 to 4 (res. 7) years. The goal of the report is to put emphasis on the parental possibility to undergo the statutory parental leave up to 3 years of child's age as well as on the possibility to receive the family allowance during the period of the full time care for the child. The article as aimed especially at analysis of the situation of men and women and at the circumstances, that accompany their care for the child(ren) in accordance to their gender.

There are also conditions of placing of the child into the kindergarten while being on the family benefit as well as the accessibility of their services described further on in the article. The report sources in part from the hard data on the receivers of the State Social Support (SSP) from the Czech Ministry of Employment and Social Affairs (MPSV) resources, in part from the soft data gained in the questionnaire survey "Harmonisation of the Family and Work" that realised the Research Institute for Labour and Social Affairs (RILSA) in January 2005 in the area of the whole Czech Republic. There have been also measures for the better harmonisation of the family and employment that the "government" committed to take in the contemporarily prepared conception of the Czech family policy, added to the introductory part of the report.

Stáženo z internetových stránek výzkumného záměru: Rodina, zaměstnání a vzdělání.
URL: <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>

Ing. Barbora Matějková, Ph.D.
Oddělení rodinné politiky
Výzkumný ústav práce a sociálních věd (VÚPSV)
Palackého náměstí 4
128 01 Praha 2
tel.: 00420 22497 2689
e-mail: barbora.matejkova@vupsv.cz
nebo matbar@post.cz
<http://www.vupsv.cz>.